Nieortodoksyjne podejścia w badaniach nad oddziaływaniem interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym

Grzegorz Konat, Michał Soliwoda*

Streszczenie: *Cel* – Celem artykułu jest ustalenie – na podstawie analizy prac publikowanych w literaturze światowej – czy w badaniach z zakresu finansów rolnictwa w odniesieniu do interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym stosowane są podejścia nieortodoksyjne (rozumiane jako wszystkie możliwe do zidentyfikowania przejawy wykorzystywania założeń i/lub metod spoza szeroko rozumianego, ugruntowanego „głównego nurtu”).

Metodologia badania – W badaniu wykorzystano metody przeglądu systematycznego (*systematic review*) i metaanalizy, obejmujące także elementy studiów literaturowych (*desk research*) oraz eksploracji tekstu (*text mining*). Na podstawie przyjętych przez autorów kryteriów, pozwalających zidentyfikować w dwóch wyszukiwarkach (bazach) prac naukowych (Scopus oraz Web of Science) artykuły dotyczące interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym, stworzono bazę danych zawierającą podstawowe informacje nt. wyselekcjonowanych artykułów (tytuł, streszczenie, słowa kluczowe). Następnie, w oparciu o opracowaną przez autorów listę słów kluczowych, ustalono liczbę (i odsetek w próbie) artykułów, które wykorzystują elementy (lub przynajmniej odwołują się do nich) możliwe do zaklasyfikowania jako przynależne nurtom nieortodoksyjnym.

Wynik – Ustalono, że w wyselekcjonowanych badaniach z zakresu finansów rolnictwa nurty nieortodoksyjne są słabo reprezentowane, a jeśli w ogóle, to przez szeroko rozumiane podejście instytucjonalne bądź poprzez wykorzystanie nieortodoksyjnych metod badawczych.

Oryginalność/wartość – Oryginalność artykułu polega na, z jednej strony, wykorzystaniu autorskiego podejścia do identyfikacji „nurtów nieortodoksyjnych” (odróżnianych przez autorów od ugruntowanego w literaturze pojęcia „heterodoksji” ekonomicznej), a z drugiej – na przeprowadzeniu analizy na słabo dotychczas pod tym względem zbadanym obszarze finansów rolnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania interwencjonizmu finansowego.

Słowa kluczowe: finanse rolnictwa, interwencjonizm finansowy, nurty nieortodoksyjne, przegląd systematyczny, metaanaliza, *text mining*, metodologia ekonomii

Wprowadzenie

Celem artykułu jest ustalenie – na podstawie analizy prac publikowanych w literaturze światowej – czy w badaniach z zakresu finansów rolnictwa w odniesieniu do interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym wykorzystywane są podejścia nieortodoksyjne.

* mgr Grzegorz Konat, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa, e-mail: Grzegorz.Konat@ierigz.waw.pl; dr inż. Michał Soliwoda, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa, e-mail: Michal.Soliwoda@ierigz.waw.pl.

W pracy wykorzystano metody przeglądu systematycznego (*systematic review*) i metaanalizy, obejmujące także elementy studiów literaturowych (*desk research*) oraz eksploracji tekstu (*text mining*).

W publikacjach dotyczących finansów rolnictwa relatywnie rzadko stosowano dotychczas metody przeglądu systematycznego i metaanalizy, zwłaszcza z wykorzystaniem elementów analizy opartej na eksploracji tekstu. Wynika to prawdopodobnie z przekonania badaczy o wyższości opracowań wykorzystujących aparat ilościowy, które z większym prawdopodobieństwem mogą ukazać się na łamach renomowanych periodyków. Ponadto ograniczona liczba studiów empirycznych dotyczących finansów rolnictwa niewątpliwie często utrudnia przygotowanie artykułu w formie przeglądu systematycznego czy metaanalizy.

Jednym z nielicznych przykładów wykorzystania wspomnianych metod na obszarze finansów rolnictwa jest artykuł autorstwa Marr, Winkel, Asseldonk, van Lensinka i Bulte'go (2016). Jego celem było dokonanie przeglądu najbardziej aktualnej literatury naukowej dotyczącej determinant popytu na ubezpieczenia indeksowe, oddziaływania tego typu ubezpieczeń na procesy ekonomiczne i finansowe gospodarstwa rolnego, a także uwypuklenie powiązań między powyższymi formami ubezpieczeń a kredytem rolnym. Autorzy posłużyli się zarówno przeglądem systematycznym, jak i ujęciem metaanalitycznym: zidentyfikowali wstępnie 1133 opracowań, z których 110 wybrano jako ściśle pasujące do kryteriów badania. Po usunięciu duplikatów i przeanalizowaniu treści każdego dokumentu w ostatecznej analizie uwzględnili zaledwie 45 artykułów. W konkluzji wskazali na istnienie niszy badawczej dotyczącej powiązania między produktami ubezpieczeniowymi dla rolników a oferowanymi przez instytucje finansowe kredytami.

Jeszcze bardziej nieliczne są prace, które nie tylko wykorzystują metody przeglądu systematycznego i metaanalizy, ale w szczególności stosują je do identyfikacji nurtów/podejść/szkół (tak teoretycznych, jak i metodologicznych) obecnych w literaturze poświęconej finansom rolnictwa. Na uwagę zasługuje tutaj przegląd systematyczny autorstwa Soliwody (2017), którego celem było określenie podejść badawczych w studiach nad dotacjami inwestycyjnymi w sektorze rolnym. Artykuł oparto na analizie literatury naukowej i tzw. eksperckiej w wyszukiwarce (bazie) Scopus. Badanie wykazało, że istnieje bardzo ograniczona liczba prac dotyczących roli dotacji inwestycyjnych, w tym na poziomie gospodarstwa rolnego. Nowoczesne nurty bardzo nielicznych badań empirycznych na tym obszarze obejmują, zdaniem autora, w szczególności podejście behawioralne oraz ekonomię/finanse ekologiczne i środowiskowe.

Fakt, że prace wykorzystujące przegląd systematyczny i metaanalizę do badań nad finansami rolnictwa – a zwłaszcza nad występującymi w nich nurtami i tendencjami – są tak rzadkie, uzasadnia potrzebę prowadzenia w tym zakresie pogłębionych analiz. Niniejszy artykuł jest próbą wyjścia naprzeciw temu zapotrzebowaniu. Jego struktura przedstawia się następująco: w części pierwszej przedstawiono definicję podejść nieortodoksyjnych w ekonomii oraz – na podstawie przeglądu literatury – zidentyfikowano takie podejścia

we współczesnych naukach ekonomicznych. W drugiej części artykułu omówiono zastosowaną w nim trzyetapową procedurę badawczą, wraz z napotkanymi punktami krytycznymi i sposobami ich przezwyciężenia. Uzyskane wyniki zaprezentowano w trzeciej części pracy. Artykuł podsumowują uwagi końcowe, obejmujące próbę interpretacji rezultatów przeprowadzonego badania.

1. Podejścia nieortodoksyjne w ekonomii

Ponieważ celem niniejszego artykułu jest identyfikacja nieortodoksyjnych podejść w badaniach nad oddziaływaniem interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym, w pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga samo użycie terminu „podejścia nieortodoksyjne”. Istnieje wiele definicji ortodoksji i heterodoksji w ekonomii. Dla przykładu, Landreth i Colander (2012) skupiają się na różnicach teoretycznych między obydwooma konstruktami pojęciowymi, podczas gdy np. Dow (2007) – na zróżnicowaniu metodologicznym. Jeszcze inni autorzy koncentrują się na kwestiach terminologicznych: np. Karpińska-Mizielińska, Kloc, Konat i Smuga (2016) opisują kwestie dotyczące samego pojęcia „szkoła myśli”. Szersze omówienie tych problemów wykracza poza zakres tematyczny i objętościowy niniejszego opracowania. W tym miejscu ograniczymy się zatem do wyjaśnienia, że posługując się terminem „podejścia nieortodoksyjne” chcieliśmy uwzględnić najszerzy możliwy zakres przypisywany w literaturze przedmiotu desygnatom kategorii „szkoła”, „nurt”, „kierunek”¹ (stąd tutaj: podejście) oraz „heterodoksja” (tutaj: nie-ortodoksja).

Przez „podejścia nieortodoksyjne” rozumiemy w związku z powyższym wszystkie możliwe do zidentyfikowania przejawy wykorzystywania założeń i/lub metod spoza szeroko rozumianego, ugruntowanego „głównego nurtu” ekonomii. Do takiej kategorii zaliczyć można więc zarówno heterodoksyjne szkoły myśli ekonomicznej (abstrahujemy przy tym z konieczności od tyleż licznych, co niezwykle niejednorodnych w swoich wnioskach dyskusji w kwestii tego, które dokładnie szkoły można zaliczyć do tej kategorii), jak i alternatywne podejścia metodologiczne, a nawet metodyczne. Zastosowana przez nas konstrukcja terminu „podejścia nieortodoksyjne” opiera się zatem na odwrotnym niż stosowane zazwyczaj ujęciu problemu: zamiast definiować heterodoksję jako dopełnienie ortodoksji, przez tę drugą domyślnie rozumiemy będziemy wszystko to, co nie jest heterodoksją (w tym przypadku „podejściem nieortodoksyjnym”).

Warto przy tym pamiętać ogólną, ale wartościową uwagę poczynioną przez Snowdona, Vane’a i Wynarczyka (1998, s. 435), że „(...) linia podziału między szkołami w przypadku wielu zagadnień jest coraz bardziej zamazana”. Co więcej, należy w szczególności zwrócić uwagę na fakt, że podejście, które w jednym kraju jest ścisłą heterodoksją, w innym może zaliczać się do głównego nurtu (najlepszym przykładem jest w tym wypadku nowa

¹ Dyskusję różnic między tymi terminami znaleźć można w: Karpińska-Mizielińska, Kloc, Konat, Smuga (2016).

ekonomia instytucjonalna i jej odmienny status w Polsce i na świecie, zob. Karpińska-Mizielińska, Kloc, Konat, Smuga, 2016). Ponieważ nie istnieją na tym obszarze badania w skali światowej, możemy jedynie przyjmować pewne założenia w oparciu o literaturę przedmiotu.

Karpińska-Mizielińska, Kloc, Konat i Smuga (2016) wyróżniają sześć głównych współczesnych (teoretycznych) nurtów w ekonomii, przy czym trzy (postkeynesizm, ekonomię radykalną i ekonomię neoaustriacką) lub cztery z nich – warunkowo dołączając do tego zestawienia także nową ekonomię instytucjonalną – autorzy ci zaliczają do ekonomicznej heterodoksji. Na podstawie Snowdona, Vane’a i Wynarczyka (1998) do powyższej listy dodać można bez wątpienia monetaryzm, który swego czasu stanowił część ekonomicznej ortodoksji, jednak obecnie, będąc szkołą raczej historyczną niż współczesną, zalicza się do nurtów mniejszościowych. Wyróżniany przez tych samych autorów „ortodoksyjny keynesizm” (przypadek zbliżony do monetaryzmu) zaliczyć natomiast wypada do szeroko rozumianego postkeynesizmu (obok kalekizmu i raffianizmu, zob. np. Lavoie, 2009).

Landreth i Colander (2012), którzy, pisząc o szkołach spoza głównego nurtu, zaliczają do heterodoksji np. wszystkich instytucjonalistów (w tym „klasycznych” instytucjonalistów czy też neoinstytucjonalistów), jako szkoły heterodoksyjne wymieniają dodatkowo m.in. ekonomię rasy, libertariańską oraz neoricardiańską. Omawiają oni także – jako nurty, które można zaliczyć do heterodoksji – „podejście chicagowskie” oraz ekonomię eksperymentalną. Spośród dziewięciu głównych nurtów ekonomii wymienionych przez Changa (2015), na uwagę zasługuje wyróżnienie przez niego szkoły schumpeterowskiej. Z kolei Screpanti i Zamagni (2005), chociaż nie przedstawiają usystematyzowanego wykładu ekonomicznej heterodoksji, w swojej pracy wymieniają i omawiają m.in. takie szkoły, jak ekonomia menedżerska, nowa ekonomia polityczna², postmarksizm, marksizm analityczny czy też ekonomia feministyczna. Autorzy ci posługują się także bardzo szerokimi kategoriami „podejście neowalrasowskie” oraz „rewolucja postsmithiańska”. Spośród trzynastu wymienionych przez Perlmana (2007) nurtów w ekonomii (dodajmy: głównie historycznych), elementem współczesnej heterodoksji jest bez wątpienia szkoła (teoria) wyboru publicznego. Natomiast w (rzadkich) badaniach empirycznych dotyczących samoidentyfikacji ekonomistów akademickich, autorzy uwzględniają (poza wymienionymi już powyżej) takie szkoły heterodoksyjne, jak ekonomia ewolucyjna, behawioralna, regulacjonizm (Di Maio, 2013;

² W artykule przyjęto, że wobec aktualnego stanu rozwoju nauk ekonomicznych na świecie, każda „ekonomia polityczna” stanowi podejście nieortodoksyjne. Należy przy tym zwrócić uwagę, że istnieją co najmniej cztery różne desygnaty tego terminu: 1) klasyczna ekonomia polityczna – do której zaliczymy m.in. Adama Smitha, Davida Ricardo itd.; 2) marksistowska ekonomia polityczna (w tym radykalna ekonomia polityczna – pewien wariant ekonomii marksistowskiej funkcjonujący od II poł. XX w.); 3) nowa ekonomia polityczna – współczesny nurt analizujący politykę jako zjawisko społeczne, z wykorzystaniem narzędzi konwencjonalnej ekonomii neoklasycznej; 4) każda analiza ekonomiczna, która „(...) traktuje gospodarkę jako część szerokiego systemu społeczno-politycznego i zakłada, że nie można wyjaśnić funkcjonowania gospodarki bez odwołania się do wielu zmiennych dotyczących sfery społecznej i politycznej” (Wilkin, 2004, s. 27–28).

De Benedictis, Di Maio, 2014) czy też ekonomia podażowa, ordoliberalizm bądź ekonomia socjalistyczna (Frey, Humbert, Schneider, 2010).

Wszystkie wymienione powyżej szkoły/nurty/kategorie omawiane w literaturze przedmiotu uwzględniono w niniejszym badaniu jako podejścia nieortodoksyjne. Należy jednocześnie zwrócić uwagę, że w omówionych pracach autorzy odwołują się jeszcze do co najmniej trzech nurtów heterodoksyjnych (ekonomia popytowa, teoria wzrostu endogenicznego oraz nowa ekonomia dobrobytu), które jednak nie zostały uwzględnione w prezentowanym artykule, ponieważ – z jednej strony – poważne wątpliwości budzi ich nieortodoksyjność³, a także – z drugiej – istniały przeciwskazania natury metodycznej (bardzo trudne czy wręcz niemożliwe byłoby ich zidentyfikowanie w literaturze za pomocą zastosowanej tutaj metody). Zamiast tego w badaniu uwzględniono natomiast „podejście psychologiczne” (psychoekonomię), ekonomię kognitywną, neuroekonomię oraz podejście interdyscyplinarne.

2. Metoda badawcza

Identyfikacja podejść nieortodoksyjnych w badaniach nad oddziaływaniem interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym przeprowadzono z wykorzystaniem trzyetapowej procedury, obejmującej metody przeglądu systematycznego/metaanalizy oraz eksploracji tekstu, jak również pogłębione studia literaturowe (*desk research*).

W pierwszej kolejności, w wyszukiwarkach (bazach) prac naukowych Scopus (S) oraz Web of Science (WoS) wyszukano prace (przez co rozumiemy tutaj zarówno artykuły naukowe, jak i inne opracowania równoważne, w szczególności rozdziały książek również indeksowane w bazach) dotyczące interwencji finansowej w rolnictwie. Przyjęto w tym celu odpowiednie kryteria wyszukiwania: słowa kluczowe (odpowiadające merytorycznej treści poszukiwanej tematyki), przedział czasowy (od 2004 r.⁴) oraz dyscypliny (wyłącznie ekonomia i zarządzanie). W rezultacie stworzono zestawienia tytułów i streszczeń (WoS) bądź tytułów, streszczeń i słów kluczowych (S) tak zidentyfikowanych artykułów.

Kolejnym etapem badania było opracowanie, w oparciu o stworzoną wcześniej listę podejść nieortodoksyjnych w ekonomii, wykazu słów kluczowych („hasel”) mających umożliwić zidentyfikowanie takich podejść występujących w artykułach wyselekcjonowanych na poprzednim etapie, a następnie wyszukanie tych słów kluczowych w zestawieniach. Na podstawie przedstawionej w pierwszej części artykułu analizy literatury przedmiotu wyselekcjonowano 37 słów kluczowych (w języku angielskim) do wyszukania w zestawieniach.

³ W szczególnym przypadku ekonomii popytowej ważną rolę odgrywało niedookreślenie tego terminu – może on, w zależności od kontekstu, odnosić się nawet do większości współczesnej ekonomii, w tym takich szkół, jak nowa ekonomia keynesowska, postkeynesizm czy kaleckizm.

⁴ Przyjęto założenie, że większość (a przynajmniej duża część) poszukiwanych artykułów, ze względu na tematykę interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym, będzie dotyczyła Wspólnej Polityki Rolnej UE, w którym to przypadku rok 2004 jest ważną i uzasadnioną cezurą związaną z akcesją 10 państw do Unii Europejskiej.

Ostatni etap stanowiło wyszukanie w grupie artykułów zawierających słowa kluczowe takich, które faktycznie (na podstawie merytorycznej analizy treści tytułów i streszczeń, względnie słów kluczowych, dokonanej przez autorów według ich wiedzy teoretycznej i z wykorzystaniem literatury przedmiotu) można zakwalifikować jako prezentujące, przynajmniej do pewnego stopnia, podejścia nieortodoksyjne („wystąpienia istotne”)⁵.

Zastosowana procedura badawcza ma oczywiście liczne ograniczenia, a jej wykorzystanie jest związane z koniecznością przewyciężenia pewnych punktów krytycznych. W pierwszej kolejności należy zauważyć, że powstające na początkowym etapie badania zestawienia artykułów są opracowywane „mechanicznie”, mogą zatem nie uwzględniać pewnej grupy powstałych w analizowanym okresie prac, które nie spełniły przyjętych przez autorów kryteriów wyszukiwania, lub – przeciwnie – mogą one zawierać artykuły, które nie dotyczą (bezpośrednio lub w ogóle) interwencji finansowej w rolnictwie, ale znalazły się w zestawieniach, gdyż ich tytuły i/lub streszczenia uwzględniały wyszukiwane hasła⁶. Ponieważ jedyna w pełni skuteczna metoda przewyciężenia tego problemu – „ręczny” dobór artykułów do zestawień – jest jednocześnie niemożliwa do zastosowania (oznaczałaby bowiem konieczność przeczytania i sklasyfikowania co najmniej dziesiątek tysięcy artykułów naukowych), posłużono się w badaniu rozwiązaniem pośrednim: metodą prób i błędów ustalono najlepszy dostępny ciąg haseł wyszukiwawczych⁷.

Podobny problem dotyczy drugiego etapu badania: stworzona przez autorów lista 37 „haseł” (słów kluczowych), mających umożliwić identyfikację podejść nieortodoksyjnych w opracowanych uprzednio zestawieniach, może – po pierwsze – nie uwzględnić niektórych prac reprezentujących podejścia nieortodoksyjne w związku z tym, że w ich tytułach, streszczeniach i słowach kluczowych nie znalazły się akurat te hasła, które przyjęto w badaniu⁸. Pozostaje to w ścisłym i bezpośrednim związku z drugim punktem krytycznym w tej materii: faktem, że lista ta jest subiektywna, tzn. że odzwierciedla opinie autorów w kwestii tego, co jest, a co nie jest podejściem nieortodoksyjnym w ekonomii. Problemy te starano się przewyciężyć na dwa sposoby. Po pierwsze, zastosowano bardzo obszerną listę haseł wyszukiwawczych, a w szczególności – po drugie – wśród nich uwzględniono takie

⁵ Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że – zwłaszcza biorąc pod uwagę, że oceniamy tylko tytuły, streszczenia i (ewentualnie) słowa kluczowe prac – w artykule niniejszym nie identyfikujemy ściśle rozumianej „przynależności” tekstów (lub tym bardziej ich autorów) do podejść nieortodoksyjnych, a jedynie występowanie nawiązań do nich, świadczących o istotnej obecności takiego podejścia w danej pracy.

⁶ Pomijamy tutaj szczegółowe omówienie, jako oczywistej, podstawowej okoliczności ograniczającej poznawcze walory niniejszego studium: w badaniu bierzemy pod uwagę tylko artykuły dostępne w dwóch wyszukiwarkach (bazach) – Scopus i Web of Science, co oznacza, że może istnieć (i bez wątpienia istnieje) multum literatury dotyczącej badanego problemu, której naszą analizą nie obejmujemy.

⁷ W przypadku każdej z dwóch baz (wyszukiwarek) prac naukowych wybrano najlepszy, w opinii autorów, zestaw kryteriów doboru spośród czterech możliwych odpowiadających poszukiwanej tematyce.

⁸ Fundamentalnym problemem zastosowanej w niniejszym badaniu metody jest oczywiście fakt, że poszukiwania haseł (słów kluczowych) ograniczają się tylko do dostępnych w bazach artykułów ich tytułów i streszczeń (względnie słów kluczowych), a nie do pełnych tekstów. Próba takiego podejścia do problemu byłaby jednak nie tylko o wiele bardziej czasochłonna, ale również zmieniała *de facto* charakter metodyczny badania: z przeglądu systematycznego/metaanalizy na studia literaturowe.

słowa kluczowe jak „heterodoksja”, „ortodoksja”, „główny nurt”, „szkoła myśli” itd., mające na celu identyfikację podejść nieortodoksyjnych w bardzo ogólny sposób. Co więcej, dla zwiększenia „zasięgu” wyszukiwania, niektóre hasła wystąpiły w dwóch wariantach, związanych z możliwym różnym zastosowaniem ich w szyku zdania (np. „choice” i/lub „public choice”).

Pewnego komentarza i wyjaśnień wymaga również trzeci etap przyjętej metody badawczej. Głównym punktem krytycznym w tym przypadku są możliwe niejasności interpretacyjne: to, że w niniejszym opracowaniu uznano daną pracę akademicką za charakteryzującą się występowaniem wątków nieortodoksyjnych nie oznacza, że muszą się z tym zgadzać inni dokonujący takiej oceny, w szczególności sami autorzy ocenianego artykułu. Ten subiektywizm może ujawniać się silnie zwłaszcza w przypadku takich, charakteryzujących się dużą ogólnością, haseł wyszukiwawczych, jak np. „instytucja”.

Powyższe jest ściśle związane z szerszym problemem (samo)świadomości teoretycznej/metodologicznej ekonomistów, którego omówienie wykracza jednak poza ramy niniejszego opracowania. Ograniczymy się zatem wyłącznie do zwrócenia uwagi, że artykuły naukowe można pod tym względem podzielić zasadniczo na dwie kategorie: prace, których autorzy mają świadomość przynależności do jakiegoś nurtu teoretycznego/metodologicznego oraz takie, których autorzy świadomości tej nie mają (ale mimo to, oczywiście, reprezentują jakąś orientację teoretyczną/metodologiczną). W niniejszym badaniu autorzy biorą pod uwagę obydwie kategorie, jednak podział ten ma pewien wpływ na procedurę badawczą. W szczególności do tekstów prezentujących podejścia nieortodoksyjne zaliczono przede wszystkim takie prace, których autorzy wykazują (przynajmniej do pewnego stopnia) samoświadomość naukową i (dość) jednoznacznie identyfikują się z jakimś nurtem teoretycznym lub metodologicznym/metodycznym. Tym samym, w celu ograniczenia zakresu nieusuwalnego w takim przypadku subiektywizmu, autorzy badania starali się ograniczyć samodzielne „przypisywanie” artykułom podejścia nieortodoksyjnego wyłącznie do przypadków najbardziej jednoznacznych i oczywistych.

Wreszcie niezbędne jest poczynienie w tym miejscu także kilku uwag natury bardziej „technicznej”. Po pierwsze, należy zauważyć, że w przypadku słów kluczowych będących wyrazami pospolitymi (przynajmniej w badanej dyscyplinie) – „instytucja” stanowi tutaj chyba najbardziej oczywisty przypadek – za artykuł wykazujący cechy podejścia nieortodoksyjnego nie może być uznany taki, który w tytule bądź streszczeniu zawiera dane hasło, ale z którego treści (oczywiście: treści tytułu i streszczenia) wynika, że nie posługuje się on teorią lub metodą właściwą dla poszukiwanego podejścia⁹. Ostatecznie brano więc pod

⁹ Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na szczególny przypadek ekonomii instytucjonalnej (neoinstytucjonalizmu, a zwłaszcza szeroko rozumianej nowej ekonomii instytucjonalnej), której dorobek w ostatnich dekadach ulega proliferacji (choć niekoniecznie w sensie Lakatosa i Feyerabenda), i która, jak się wydaje, zbliża się coraz bardziej teoretycznie do głównego nurtu (zob. np. Karpińska-Mizielińska, Kloc, Konat, Smuga, 2016). W tym kontekście dość oczywiste jest, że w wielu zbadanych pracach naukowych „instytucje” zostaną w ten czy inny sposób wspomniane, nie musi to jednak za każdym razem oznaczać wystąpienia w takiej pracy nieortodoksyjnego podejścia instytucjonalnego.

uwagę tylko te artykuły, w przypadku których szukany klucz nie pojawił się wyłącznie jako pospolite słowo, ani nie został wspomniany deskryptywnie (np. w artykułach z historii myśli albo przeglądach literatury).

Po drugie, wszystkie pozytywne rezultaty wyszukiwań haseł w zestawieniach wymagają weryfikacji nie tylko z przyczyn merytorycznych (potrzeba zidentyfikowania faktycznych podejść nieortodoksyjnych), ale również technicznych. Dla przykładu, hasło „neo”, służące przede wszystkim do wyszukania takich szkół jak „neoinstytucjonalizm” czy „neomarksizm”, należy sprawdzić nie tylko pod względem możliwego wystąpienia terminu „neoklasyczna”, wskazującego raczej na ekonomiczną ortodoksję, ale także przez fakt, że ów ciąg znaków występuje również m.in. w angielskim pospolitym słowie „simultaneously”. O ostatecznej kwalifikacji wystąpienia hasła jako świadczącego o faktycznym odniesieniu do nurtu nieortodoksyjnego w danym artykule za każdym razem decydowała zatem decyzja autorów niniejszego badania.

3. Uzyskane wyniki

Ostatecznym rezultatem badania są wskaźniki (W) udziału artykułów uwzględniających podejścia nieortodoksyjne (N) w ogólnej liczbie artykułów dotyczących interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym (O), oddzielne dla stworzonych zestawień takich artykułów z wykorzystaniem baz (wyszukiwarek) Scopus (S) i Web of Science (WoS).

Zestawienia artykułów na podstawie danych znajdujących się w obydwu bazach (wyszukiwarkach) opracowano 2 marca 2018 roku poprzez wyszukania odniesień do „finansów” lub „budżetu” oraz „rolnictwa” lub „gospodarstw rolnych” oraz „subsydów” lub „Wspólnej Polityki Rolnej”¹⁰ o następujących kryteriach:

- Scopus: wyszukiwania w treści tytułów, streszczeń i słów kluczowych artykułów (TITLE-ABS-KEY) opublikowanych od 2004 roku włącznie, sklasyfikowanych jako zaliczające się do kategorii „ekonomia, ekonometria i finanse” bądź „przedsiębiorczość, zarządzanie i rachunkowość”,
- Web of Science: wyszukiwanie w „tematyce” (*Topic*, TS) artykułów opublikowanych po 2004 roku włącznie, sklasyfikowanych jako zaliczające się do kategorii „ekonomia”, „polityka gospodarcza w rolnictwie”, „planowanie rozwoju”, „zarządzanie”, „przedsiębiorczość” oraz „przedsiębiorczość w finansach”, we wszystkich dostępnych w tej bazie indeksach¹¹.

¹⁰ Użyto ciągu „(financ* OR budget*) AND (agricultur* OR farm*) AND (subsid* OR CAP)”, wykorzystującego zarówno operatory logiczne („AND” i „OR”), jak również symbol wieloznaczny dla ciągu znaków („*”). Dobór słów kluczowych wynikał z postawionej problematyki badania: interwencjonizmu (subsid*, CAP) finansowego (financ*, budget*) w sektorze rolnym (agricultur*, farm*) i został ostatecznie opracowany po przeprowadzeniu analizy porównawczej wyszukań dla wariantów ciągu zawierających różne słowa kluczowe.

¹¹ Były to: Science Citation Index Expanded; Social Sciences Citation Index, Arts & Humanities Citation Index; Conference Proceedings Citation Index – Science; Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Hu-

Wyszukanie zwróciło 319 rekordów w bazie Scopus ($O_S = 319$) oraz 306 rekordów w wyszukiwarce Web of Science ($O_{WoS} = 306$).

W tak wyselekcjonowanych zestawieniach (zawierających tytuły, streszczenia i słowa kluczowe artykułów z bazy Scopus oraz tytuły i streszczenia z bazy Web of Science¹²) wyszukano i poddano analizie 37 omówionych powyżej haseł wyszukiwawczych. W obydwu bazach nie zidentyfikowano istotnych (w omówionym powyżej sensie) wystąpień 32 haseł. Pięć (co bardzo istotne: tych samych dla *S* i *WoS*) wystąpiło natomiast w poszukiwanym kontekście. Były to: „institution*”, „experiment*”, „behavio*”, „choice”, „public choice” oraz „political*”, „political economy”. Na podstawie analizy treści streszczeń artykułów, w przypadku których znaleziono wystąpienia powyższych słów kluczowych, zidentyfikowano ostatecznie 17 artykułów spełniających przyjęte kryteria w zestawieniu opartym na wyszukiwarce Scopus ($N_S = 17$) oraz 18 takich artykułów z bazy Web of Science ($N_{WoS} = 18$). Tym samym poszukiwane w badaniu wskaźniki wyniosły ostatecznie:

$$W_S = 17/319 = 5,3\% \quad (1)$$

$$W_{WoS} = 18/306 = 5,9\% \quad (2)$$

W wyniku porównania list artykułów wyselekcjonowanych w obydwu zestawieniach ustalono, że siedem tekstów występuje w obydwu przypadkach. Tym samym całkowita liczba artykułów zaliczonych do reprezentujących podejścia nieortodoksyjne wyniosła 28. W tej liczbie znalazły się dwa artykuły polskich autorów, obydwa w zestawieniu opartym na danych z bazy Web of Science (Kata, Kusz, 2015; Czyżewski, 2009).

Uwagi końcowe

Ze względu na występowanie omówionych wcześniej punktów krytycznych związanych z zastosowaniem przyjętej metody, wartości wskaźników nie należy traktować jako definitywnych rozstrzygnięć w badanej materii, ale raczej jako pewną orientacyjną wskazówkę co do rzędu wielkości udziału artykułów uwzględniających podejścia nieortodoksyjne w ogólnej liczbie artykułów dotyczących interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym. W szczególności pamiętać należy, że niska wartość wskaźników oznacza jedynie, że to autorzy niniejszego opracowania nie znaleźli większej liczby artykułów odpowiadających przyjętym kryteriom.

manities; Book Citation Index – Science; Book Citation Index – Social Sciences & Humanities; Emerging Sources Citation Index; Current Chemical Reactions oraz Index Chemicus.

¹² Ta różnica w konstrukcji między bazą Scopus (zawierającą słowa kluczowe) a Web of Science (brak słów kluczowych) okazała się być istotna z punktu widzenia niniejszego badania, bowiem w grupie wyszukanych słów kluczowych (i zidentyfikowanych na ich podstawie artykułów mogących zaliczać się do reprezentujących podejścia nieortodoksyjne) znalazły się takie, które wystąpiły wyłącznie w zestawieniu słów kluczowych dla danego artykułu (a były nieobecne zarówno w tytule, jak i streszczeniu).

Jeśli jednak ustalone w niniejszym artykule wartości wskaźników uznać nie tyle za definitywny rezultat, co za wyznacznik pewnej ogólnej tendencji, to należałoby z tego wyciągnąć dwa wnioski: 1) podejścia nieortodoksyjne są słabo reprezentowane w badaniach nad interwencjonizmem finansowym w sektorze rolnym; 2) te podejścia nieortodoksyjne, które znajdują odzwierciedlenia w analizowanej literaturze, zaliczają się do – w gruncie rzeczy – wąskiego pod względem teoretycznym zakresu powiązanych ze sobą podejść z obszaru ekonomii instytucjonalnej, behawioralnej, eksperymentalnej, teorii wyboru publicznego lub ekonomii politycznej. Tym samym zdecydowana większość identyfikowanych w literaturze przedmiotu (i znajdujących odzwierciedlenie w niniejszym artykule) podejść nieortodoksyjnych, w szczególności teoretycznych nurtów heterodoksyjnych, nie jest na badanym obszarze reprezentowana w ogóle.

Istnieje kilka możliwych wyjaśnień opisanego powyżej stanu rzeczy. Po pierwsze, możliwe jest, że czasopisma naukowe poświęcone problemom szeroko rozumianej ekonomiki rolnictwa nie są zainteresowane publikowaniem artykułów otwarcie zaliczających się do podejść nieortodoksyjnych, w szczególności „twardej” (teoretycznej) heterodoksji. Inne wytłumaczenie to takie, że – przeciwnie – to przedstawiciele podejść nieortodoksyjnych w ekonomii nie prowadzą badań nad rolnictwem, zwłaszcza z obszaru finansów rolnictwa. Wreszcie, po trzecie, istnieje też możliwość, że w dość ograniczonej próbie, zawężonej zarówno czasowo (artykuły opublikowane od 2004 r.), jak i tematycznie (pojedynczy obszar w ramach studiów z zakresu finansów rolnictwa), stosunkowo niewielka liczba artykułów zawierających wątki nieortodoksyjne jest niejako „przypadkowa”, tzn. że wskaźniki dla przyjętego okresu i tematyki odbiegają istotnie (*in minus*) od analogicznych wskaźników dla dłuższych okresów, a w szczególności od wskaźników dla finansów rolnictwa (lub wręcz ekonomiki rolnictwa) w ogóle. Kwestia ta wymagałaby jednak odrębnych badań, wykraczających poza ramy niniejszego opracowania.

Jeśli chodzi natomiast o teoretyczny zakres podejść nieortodoksyjnych, które zidentyfikowano w badaniu, może on wskazywać na pewne przesunięcie akcentów w strukturze nauki ekonomii w kierunku szkół takich właśnie, jak behawioralna, (nowy) instytucjonalizm, czy ekonomia eksperymentalna. W tym miejscu warto zwrócić szczególną uwagę na jeszcze jedną kwestię wynikającą z uzyskanych w badaniu rezultatów. Wśród 28 artykułów zidentyfikowanych w obydwu bazach jako reprezentujące wątki nieortodoksyjne, znalazły się dwie prace autorów polskich (tzn. zatrudnionych w chwili publikacji na polskich uczelniach). Obydwa zaliczyć można do szeroko rozumianej nowej ekonomii instytucjonalnej, co świadczy o dużym znaczeniu tej szkoły w polskiej ekonomii, i co pozostaje zatem w zgodzie z wynikami uzyskanymi przez Karpińską-Mizielińską, Kłoca, Konata i Smugę (2016).

Pozostaje to również w zgodzie z diagnozą postawioną przez Soliwodę (2014), który zwrócił uwagę na rosnącą potrzebę wykorzystywania w finansach rolnictwa (w tym w stanowiących przedmiot dociekań w niniejszym artykule badaniach nad interwencjonizmem finansowym w rolnictwie) podejść zarówno wykraczających poza ugruntowany obszar „głównego nurtu” ekonomii, jak również eklektycznych. W szczególności w kwestii granic

wytyczonych przez aparat metodyczny danej dyscypliny bądź dziedziny nauk, ich „przekraczanie” (np. poprzez adaptowanie coraz większej liczby podejść metodycznych nawet spoza nauk społecznych), wydaje się być, zdaniem tego autora, zjawiskiem nieuchronnym.

Literatura

- Chang, H.J. (2015). *Ekonomia. Instrukcja obsługi*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Czyżewski, B. (2009). Evolution of Land Rent Theory and its Significance for the EU (s. 83–90). *Conference proceedings: 10th International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development*. Jelgava: Latvia University of Agriculture.
- De Benedictis, L., Di Maio, M. (2014). Schools of Thought and Economists' Opinions on Economic Policy. *Eastern Economic Journal*, 3 (42), 1–19.
- Di Maio, M. (2013). Are Mainstream and Heterodox Economists Different? An Empirical Analysis. *American Journal of Economics and Sociology*, 5 (72), 1315–1348.
- Dow, S. (2007). Variety of Methodological Approach in Economics. *Journal of Economic Surveys*, 3 (21), 447–465.
- Frey, B.S., Humbert, S., Schneider, F. (2010). What is Economics? Attitudes and Views of German Economists. *Journal of Economic Methodology*, 3 (17), 317–332.
- Karpińska-Mizielińska, W., Kloc, K., Konat, G., Smuga, T. (2016). Szkoły myśli ekonomicznej we współczesnej ekonomii akademickiej w Polsce. W: *Paradoksy ekonomii. Rozmowy z polskimi ekonomistami*, red. G. Konat, T. Smuga (s. 507–530). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kata, R., Kusz, D. (2015). Barriers to the Implementation of Instruments Assisting Sustainable Development of Agriculture. *Scientific Papers-Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 1 (15), 239–248.
- Landreth, H., Colander, D. (2012). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lavoie, M. (2009). *Introduction to Post-Keynesian Economics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Marr, A., Winkel, A., Asseldonk, M. van Lensink, R., Bulte, E. (2016). Adoption and Impact of Index-Insurance and Credit for Smallholder Farmers in Developing Countries: A Systematic Review. *Agricultural Finance Review*, 1 (76), 94–118.
- Perlman, M. (2007). The History of Ideas and Economics. W: *A Companion to the History of Economic Thought*, red. W.J. Samuels, J.E. Biddle, J.B. (s. 634–654). Malden: Blackwell.
- Screpanti, E., Zamagni, S. (2005). *An Outline of the History of Economic Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Snowdon, B., Vane, H., Wynarczyk, P. (1998). *Współczesne nurty teorii makroekonomii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Soliwoda, M. (2017). Are Investment Subsidies for Farms Still Unexplored? A Systematic Review. *Agrarian Perspectives XXVI. Competitiveness of European Agriculture and Food Sector, Proceedings of the 26th International Scientific Conference* (s. 362–368). Prague: Czech University of Life Sciences Prague.
- Soliwoda, M., (2014). Finanse rolnictwa wobec współczesnych wyzwań gospodarczych i społecznych – perspektywy rozwoju. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4 (341), 68–86.
- Wilkin, J. (2004). Ewolucja ekonomii politycznej i jej miejsce we współczesnej myśli ekonomicznej. W: *Czym jest ekonomia polityczna dzisiaj?*, red. J. Wilkin (s. 7–32). Warszawa: Wydział Nauk Ekonomicznych UW.

THE OCCURRENCE OF NON-ORTHODOX APPROACHES IN RESEARCH ON THE IMPACT OF FINANCIAL INTERVENTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Abstract: *Purpose* – The aim of the article is to determine, based on the analysis of articles published in the literature, whether non-orthodox approaches (here understood as all identifiable manifestations of the utilization of assumptions and/or methods from beyond the broad economic mainstream) are used in research in the field of agricultural finance, particularly in relation to financial intervention in the agricultural sector. *Design/methodology/approach* – The research methods included systematic review and meta-analysis, with elements of desk research and *text mining*. On the basis of the criteria accepted by the authors, allowing to identify articles on financial intervention in the agricultural sector in two scientific search engines (Scopus and Web of Science), a database was created containing basic information on selected articles (title, summa-

ry, keywords). Subsequently, the number (and percentage in the sample) of articles that utilize non-orthodox approaches (or at least refer to them) was determined using *text mining* methods and relying on the (developed by the authors) list of keywords characterizing works using such approaches.

Findings – It was found that in selected articles on agricultural finance non-orthodox approaches are represented to a small extent, and if at all – by a broadly understood institutional approach or by the use of unorthodox research methods.

Originality/value – The originality of the article consists, on the one hand, in the use of an original approach to the identification of non-orthodox approaches (distinguished by the authors from the concept of “economic heterodoxy” established in literature), and on the other – in the analysis of the (poorly examined in this respect) area of agricultural finance, with particular emphasis on the impact of financial intervention.

Keywords: agricultural finance; financial intervention; non-orthodox approaches; systematic review; meta-analysis; *text mining*; economic methodology

Cytowanie

Konat, G., Soliwoda, M. (2018). Nieortodoksyjne podejścia w badaniach nad oddziaływaniem interwencjonizmu finansowego w sektorze rolnym. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 2 (92), 71–82. DOI: 10.18276/frfu.2018.92-06.